

אברהם הפרנס בן מבשר

דמותו של פרנס לאור כתבי הגניזה

אלינער ברקת

מבוא: סיכום המחקר בנידון

חוקרים אחדים כבר פירסמו תיאורים מדוייקים ומפורטים על מהות תפקידו של הפרנס בקהילה היהודית במצרים לאור כתבי הגניזה. להלן אביא את עיקר דבריהם של החוקרים: הפרנסים נזכרים בתעודות הגניזה הרבה יותר מבעלי תפקידים אחרים. הם האחראים על רכוש הקהילה ושרותי הסעד, כלומר על פעולות ההקדש. שלא כידוע מן התלמוד ומקהילות אירופה בתקופות מאוחרות, הפרנס במצרים לא היה ממנהיגי הקהילה. תפקידו היה בעיקרו אדמיניסטרטיבי. בהירארכיה המצויה בכתבים אחדים מן הגניזה, הפרנסים נמנים לאחר הדיינים, המלומדים, הזקנים, החזונים ולעיתים גם לאחר השמשים. מקומם בהירארכיה של הקהילה היה אפוא הנמוך ביותר. הפרנסים היו כפופים ישירות למנהיגי הקהילה ולבית-הדין שבראשות המנהיג וביצעו את הוראותיהם. עם זאת, רוב הפרנסים היו אנשים אמידים, סוחרים ובעלי עסקים נכבדים מן המעמד הבינוני הגבוה ולמעלה מזה. נכבדים שלא היו מלומדים מצאו במישרת הפרנס אפשרות נאה לפעילות ציבורית. ואכן רוב הפרנסים לא קיבלו משכורת מן הקהל, אלא עשו את עבודתם בהתנדבות. בהתאם לתפישה המסורתית שאין לעסוק ביחידות בענייני הציבור, במיוחד בתחום הממונות, היו בכל קהילה מספר פרנסים. עם זאת כיוון שמהימנותם היתה מעל לכל ספק והם נבחרו על-ידי הקהילה בהתאם לכך, היו גם פרנסים שעסקו ביחידות בהקדש. פעולותיהם היו מגוונות ביותר. הם היו אחראים על מבצעי בנייה, שיפוצים ואחזקה של רכוש ההקדש, בעיקר של בתים; שילמו את הכספים ככל הנדרש לפעולות ההקדש, בעיקר להוצאות הסעד; היו אחראים לגביית שכר הדירה מן המשתכנים בבתי ההקדש. נראה שגביית שכר-הדירה היתה עיסוקם העיקרי, משום שלעיתים (בעיקר מסוף המאה האחת-עשרה ואילך) הם נקראים גם ג'אבי, שפירושו גובה, גבאי בעברית. כיוון שעומס העבודה הזאת היה רב, הם חילקו את הגבייה ביניהם, על-פי אזורי המגורים או השבועות בחודש. ממסמכי הגניזה נראה שהיתה נטייה למשפחתיות בעיסוק זה,

כמו בשאר העיסוקים. פעמים רבות מתועדים אחים, או בנים, ממשיכים במסורת הפרנסה המשפחתית. עד כאן תמצית דברי החוקרים.¹

בתעודות גניזה רבות מצויים שמות של אנשים בצירוף התואר הפרנס, אבל לבד מן התואר הזה לא מצאתי כמעט שום עדות כתובה על פעילויותיהם המתוארות לעיל. כדי לבדוק את הנושא ביסודיות, ייעשה להלן ניסיון לבנות דיוקן של פרנס. לשם כך בחרתי באברהם הפרנס בן מבשר, שנראה כי הוא הבולט ביותר במחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה מבחינת מספר הפעמים שהוא נזכר בתעודות הגניזה, ודיוקנו יתואר על-פי כל המידע הידוע עליו ועל בני משפחתו.

א. משפחתו של אברהם

אָבו אַסְחָק אַבְרָהָם (אַבְרָהָם)² בן מבשר (בֶּשֶׁר, בּוֹשֵׁר) אלאָרְגִ'וּאני (סוחר בארגמן)³ נזכר בתעודות הגניזה בין שנות 1025-1047. יחד איתו נזכרים שניים או שלושה אחים: האחד אָבו יוֹסֵף יעקב והשני כנראה אָבו סַעִיד חלפון. מצויה גם התימה של שלמה בר מבשר, אבל אין לי שום עדות נוספת על השתייכותו למשפחה זאת.⁴ יש רמז לכך שלאברהם בן מבשר היו בנים ולפחות בת אחת. שלמה בן יהודה גאון ארץ-ישראל במכתבו לאברהם מוסר שלום לחמודיו, קרי בניו, כנראה של אברהם בן מבשר. כן הוא מוסר שלום לאהובנו חתנך מר רב גאלב הכהן הנאמן.⁵ יש מידע לכאורה, שמוצא המשפחה היה מפאס. בשטר משנת 1095 בדבר הקדשת בית, נזכר 'אלשיך אבי אלסרור מר ור פרחיה בר מר ור יעקב הפרנס דידיע (הידוע בשם) בן אלפא[ס]י זע'. אם זהו יעקב בן מבשר, אחי אברהם בן מבשר, אכן מוצא

פירוט ההפניות הביבליוגרפיות — בסוף המאמר.

- 1 החוקרים הם בעיקר: אשתור, עמ' 131-133; גויטיין, חברה, ב, עמ' 77-80; גיל, ההקדש, עמ' 52-47.
- 2 אבו אסחק אברהם: Bodl. MS Heb. d 66, f. 98; שורה 9; גיל, א"י, ב, מס' TS 13 J 215; 10.5, ע"ב, שורה 9; שם, מס' 202; John Rylands Library, Gaster Mss., Geniza; Fragment L. 75; גיל, תוספות, מס' 203a, ע"ב, בסוף; ראה גם ע"א, שורה 9. שני המכתבים האחרונים הם מכתבים מאת יאשיהו, נכד יאשיהו גאון, שחי בצהר'ג'ת, עיר קטנה בדלתה של מצרים, וכנראה היו לו קשרים מיוחדים עם אברהם בן מבשר. על יאשיהו — ראה: גיל, א"י, ג, עמ' 679, על-פי המפתח.
- 3 בשר אלאָרְגִ'וּאני: TS 10 J 11. 26; שורה 4; גיל, ההקדש, עמ' 164. ראה: שם, עמ' 143, הערה 28. בושיר: ENA NS 2 I, 14; שורה 2.
- 4 על האחים בני מבשר — ראה: מאן, ב, עמ' 99-100, ראה שם בעיקר: TS 13 J 15. 12; עמ' 100. כן ראה: ULC Or 1080 J 265; שורות 4-10; גיל, א"י, ב, מס' 87; Bodl. MS Heb. d 66, f. 98; שורה 10, שם, מס' 215. חתימה של שלמה בר מבשר: Bodl. MS Heb. a 3, f. 45. כתובה משנת 1034; פוזנסקי, עמ' 41; גויטיין, חברה, ג, עמ' 108, 448, הערה 49. הכלה היא נייסה בת מבשר. ייתכן שהחותם הוא אחיה. על כל האחים בני מבשר ראה גם להלן.
- 5 TS Misc. 28. 231 + ENA 2804; שורות 3, 26-27, גיל, א"י, ב, מס' 111.

רחבה במסגד אל-אזהר, קאהיר, שנת 969/73

המשפחה מפאס⁶ המשפחה היתה אמידה, כפי שמשמע ממכתבים אחדים, ועסקה במסחר. האב כאמור היה סוחר בארגמן ובניו עסקו כנראה בסחר בשמים, כמו שעולה מרשימה מסחרית הרשומה על צידו השני של מכתב שקיבלו האחים מאברהם בן הגאון. ברשימה נזכרים שני בקבוקים של מי ורדים⁷.
שלושת האחים הללו, בעיקר אברהם, מתוארים בספרות המחקר בתור 'משפחת

6 בן אלפאסי: Bodl. MS Heb. d 66, f. 88, I שורות 3-5; גיל, ההקדש, עמ' 217. ראה שם עמ' 219, הערה 2. גוישיין, היישוב, עמ' 203, הערה 38, סבר שמוצא המשפחה היה מארץ-ישראל, מעזה, וראה: אסף, עמ' 34, והערה 38. שם מכתב מעזה, מאוסף ארצהרצוג ריינר, וינה (PER H 94), שבו חתימה של אברהם בר מבשר. על-פי מכתב זה, שנשלח אל אפרים בן שמריה בפסטאט, מציע אסף, שמוצאו של אברהם בן מבשר מעזה אך אינו בטוח שהזהות בין השניים ודאית. ראה גם: גיל, א"י, ב, עמ' 407, הערה 58. בשטר המצויין בראשית ההערה נזכר גם בנו של יעקב, הוא אבו סרור פרחיה, בשנות ה-90 של המאה האחת-עשרה. רמז נוסף לכך שליעקב היה בן ניתן למצוא במכתב של אברהם בן הגאון אל בני מבשר: 'יעקב הפרנס [...] וחמודר, ULC Or 1080 J 265 שורות 7-8; גיל, א"י, ב, מס' 87. כך גם במכתב מאת שבתי בן כלב אל שלושת האחים: 'יעקב הפרנס [...] ואת בנו חמודר', TS 13 J 15. 12, מאן, ב, עמ' 100. מאן לא הדפיס שם את המילים הללו.

7 אלארג'ואני: ראה לעיל, הערה 3. סוחרים בשמים — ראה: גיל, א"י, ב, מס' 87 במבוא. על אמידותם ראה להלן.

פרנסיס. ואכן לכאורה נאמר בפירוש במכתב ששלח שבתי רבכי כלב: 'שלשת [...] פרנסי מצרים מוֹר [אברהם סגול] צוען ורצויו ומוֹר יעקב הפרנס... ומוֹר אבן סעיד בני לֶגֶל מוֹר [מבשר].⁸ אבל יושם לב, שבמכתב זה רק האח יעקב מצויין בפירוש בתואר פרנס. כך גם במכתב אחר משנת 1025, מאברהם בן הגאון אל בני מבשר: 'לשלשת האחים הכשרים בראש כב קד מוֹ ורבנא אברהם ההימן והנאמן [...] וכב מוֹ ור יעקב הפרנס [...] וכב מוֹ ורב חלפון [...] בני זקיננו כב מוֹ מבשר'.⁹ אכן התואר פרנס צמוד בפירוש לשמו של אברהם בן מבשר בארבעה מסמכי גניזה אחרים, שלושה מכתבים ושטר אחד. פעם אחת בעברית: 'אברהם הפרנס בר מבשר',¹⁰ פעמיים בערבית-יהודית: 'סידי אבו אסחק אברהם אלפרנס',¹¹ ופעם אחת בערבית באותיות ערביות. התעתיק: 'שיח' אבו אסחק אלפרנאס'.¹²

ב. קשריו עם הישיבה

מכל המסמכים ששמו של אברהם בן מבשר כתוב בהם עולות עובדות אחדות. העובדה הבולטת ביותר היא קשריו ההדוקים עם אנשי ישיבת ארץ-ישראל, שכן בידינו התכתבות עם שלושה מאנשיה: שלמה בן יהודה, גאון ארץ-ישראל בשנות 1025-1051, בנו אברהם וצדוק הלוי בן לוי, אב בית-הדין של הישיבה. כן נזכר שמו של אברהם בתכתובת שניהלו שלושה אלה עם אישים אחדים בפסטאט. מן המכתבים עולה שאנשי הישיבה פנו פעמים אחדות לאברהם ולאחיו, שיסייעו בידם, בעיקר בענייני כספים, כמו תשלום מיסים. מכאן שאברהם היה במעמד רם של עושר ויוקרה והיה יכול לסייע בידי אנשי הישיבה בעניינים אחדים. בתור גמול על שירותיו הנאמנים העניקה לו הישיבה את התואר: 'סגול קהל צוען'.¹³ את התואר העניק לו

8 המכתב: TS 13 J 15.12; מאן, ב, עמ' 100. אין לי מידע נוסף על שבתי רבכי כלב. תיאורם

כמשפחת פרנסיס — ראה: שם; וכן גויטיין, היישוב, עמ' 118; גיל, א"י, א, הערה 793.

9 ULC OR 1080 J 265, שורות 4-10; גיל, א"י, ב, סי' 87. לסוגיית השמות השונים של האח השלישי, ראה להלן.

10 TS 8 J 4, שטר חוב מן 22 בדצמבר 1026 בכתב-ידו של יפת בן דויד סופר בית-הדין. הצדדים קיבלו על עצמם את פסיקתם של ארבעה זקנים, ביניהם אברהם הפרנס בר מבשר שגם חתם בשטר למטה (בלי התואר פרנס).

11 TS 13 J 10.5, ע"ב, שורה 5, מכתב מיאשיהו נכד יאשיהו גאון מצהרג'ת אל אברהם בן חגי בפסטאט. הוא מוסר שלום לאנשים אחרים וביניהם אל 'סידי אבו אסחק אברהם אלפרנס' בערך בשנת 1030. גיל, א"י, ב, מס' 202; L 75, ע"א, שורה 9, ע"ב בסוף, מכתב מאתו יאשיהו אל פסטאט, בערך מאותה תקופה ובערך באותו נוסח, גיל, תוספות, מס' 203a, ראה לעיל, הערה 2.

12 TS AS 147.89, ע"ב, שורה 7, מכתב מאברהם בן הגאון אל פסטאט. המכתב קטוע וכתוב חלקו ארמית וערבית-יהודית, וחלקו ערבית באותיות ערביות. גיל, א"י, ב, מס' 168; מאן, ב, עמ' 167, קרא במכתב נוסף: 'זאהובנו מר אברהם [הפרנס הנאמן], TS 13 J 15.11, שורות 25-26; אבל גיל, א"י, ב, מס' 132, קרא באותו מכתב: 'זאהובנו מר אברהם האומן הנאמן'.

13 Bodl. MS Heb. d 66, f. 98, מכתב משלמה בן נתנאל השולחני מפסטאט אל צדוק הלוי בן לוי

בשם הישיבה, וכנראה מטעם הגאון, אב בית-הדין של הישיבה צדוק הלוי בן לוי שאיתו היו לאברהם קשרים מיוחדים,¹⁴ כפי שעולה ממכתב מאת אברהם בן הגאון 'אברהם ההימן הנאמן הנקרא מפי אב הישיבה שם צו סגול קהל צוען'.¹⁵ תוארו זה של אברהם חוזר במכתבים בוואריאציות אחדות, כמו 'סגול קהל מצרים', ו'סגולת הישיבה ותפארת עגולת הצדק'. זה היה תואר כבוד, שהעיד כי נושאו הוא בעל קשרים מיוחדים עם ישיבת ארץ-ישראל. הישיבה נהגה להעניק תארים מעין אלה לאישים שפעלו למענה.¹⁶

לבד מן התואר הזה והיוקרה שהתלוותה אליו, עולה מן המכתבים שנמנו לעיל נימה של כבוד והוקרה לאברהם בן מבשר. דיברו אליו ועליו במילים של חיבה וכבוד, ביקשו ממנו שימסור שלום לזקנים, או התייחסו אליו לפני הזקנים, אות לכבוד מיוחד.¹⁷ גם בקהילות פסטאט רחשו לו כבוד רב, כפי שעולה ממכתבו של שלמה בן נתנאל השולחני מפסטאט לגאון שלמה בן יהודה: 'נודע לי שהגיע מכתב ממך, אדוני "הראש" [...] אל אדוני אבו אסחק אברהים סגול קהל בר מבשר [...] ושמחו הקהילות על כך שמחה רבה עד מאד, מפני (שידענו כי אבו אסחק) ואחיו יש בהם יראת שמים ואמונה'. המונח הקהילות מכוון לומר שקהלי הבבליים והירושלמיים כאחד שמחו בשמחת אברהם בן מבשר, שלפי כל העדויות שבידינו פעל בעיקר בקרב קהל הירושלמיים.¹⁸

ובכן, בכל המכתבים אל אברהם בן מבשר, או במכתבים אל אדם אחר שבהם הזכירו אותו, מדובר על קשריו עם הישיבה, על התואר שקיבל ממנה, על פעולותיו לעזרת הישיבה בעיקר בגיוס כספים לצורך תשלום מיסים, ואולי על קשריו עם החצר שסייעו בידי גאון ארץ-ישראל להתגבר על אויביו. כל אלה פעילויות שמצאנו גם

אב בית-דין. שלמה מביע את שמחת קהל מצרים על התואר הנכבד שהעניקו לאברהם בן מבשר. גיל, א"י, ב, מס' 215. גיל חושב שמכתב זה נכתב בערך בשנת 1030. אך זה אינו עולה בקנה אחד עם מה שהעריך לגבי המכתב הבא. ראה להלן. ראה גם: Bodl. MS Heb. d 77, f. 12, ע"ב, במען, גיל, א"י, ב, מס' 139. על שלושת האישים — ראה: גיל, ג, על-פי המפתח.

14 ראה מכתב שכתב צדוק הלוי אל אברהם בן מבשר, TS 8 J 3, שכטר, עמ' 147-148; וראה: גיל, א"י, א, הערה 793.

15 המכתב — ראה: ULC Or 1080 J 265, שורות 5-6. מכתב מאברהם בן הגאון אל אברהם בן מבשר. גיל, א"י, ב, מס' 87. גיל העריך את שנת הכתיבה 1025, אך זה אינו אפשרי בהתאמה למכתב הקודם. לא ייתכן שיברכו את אברהם לקבלת התואר בשנת 1030, בשעה שבשנת 1025 יתכנו שהוא קיבל כבר את התואר הזה. גויטיין, היישוב, עמ' 119, חשב שאת התואר העניק לאברהם שלמה בן יהודה כשהיה עדיין אב בית-דין.

16 סגול קהל מצרים — ראה: TS Misc. 28. 231 + ENA 2804. ע"ב, במען, גיל, א"י, ב, מס' 111; Bodl. MS Heb. d 77, f. 12, שורה 1, גיל, ב, מס' 139. סגולת הישיבה — ראה: TS 8 J 3, שורה 17, שכטר, עמ' 148. הענקת התארים — ראה: גיל, א"י, א, ס' 793 וההערה.

17 לפני הזקנים: גיל, א"י, ב, מס' 111, שורה 27; שם, מס' 132, שורה 26. על הזקנים, שהם נכבדי הקהל — ראה: ברקת, מנהיגים, א, עמ' 212-213, 225-227.

18 המכתב — גיל, א"י, ב, מס' 215, שורות 8-11. התרגום הוא מאת גיל. על הבבליים והירושלמיים בפסטאט והיחסים ביניהם — ראה: ברקת, מנהיגים, א, עמ' 184-189; ברקת, מוצא, עמ' 14-20. על פעילותו של אברהם בקהל הירושלמיים ראה להלן, בנספח השטרות.

אצל אישים אחרים במצרים שהיה להם קשר עם הישיבה ושלא את התואר פרנס.¹⁹ רק במסמך אחד נזכר, וגם שם ברמז בלבד, שאברהם קשור באחריות על בית-הכנסת של הירושלמיים ובדאגה לתקינותו. זהו שטר הממנה את יפת בן דויד חזן ומשגיח על השחיטה, במקום אביו שנפטר, מטעם קהל הירושלמיים, ובו נאמר: 'ומי שהתכנס אתם בבית-הכנסת של הירושלמיים בפסטאט הידועים שהם פרנסי ויהאפוטרופסים על ענייניו, הדואגים לתקינותו בכל הדברים, שהם כוללים את [...] ור' אברהם הפרנס בר מבשר'.²⁰ בכל האמור עד כאן אין שום מידע, להוציא הרמז המעורפל שהזכרתי כאן, על פעילותו של אברהם בן מבשר בתחום ההקדש — כפי שהיינו מצפים למצוא לאור תיאורי החוקרים על פעילותם של פרנסיים.

ג. פעילות קהילתית

תחום אחד של פעילות אכן בולט מאוד לעין במסמכים הקשורים באברהם בן מבשר והוא היותו תחום על שטרות בית-דין רבים בתור עד, או בתור אחד מן השלושה במושב בית-הדין. באחדים מן השטרות הוא נזכר בתור אחד מן הזקנים שהצדדים מקבלים את פסיקתם, או בתור עד שמעורב מבחינה פרוצדוראלית בדיון. רק בשטר אחד הוא נזכר בתור 'אברהם הפרנס בר מבשר', ואילו בכל יתר השטרות שהוא חותם בהם הוא מתקרא 'אברהם בר מבשר ננ'.²¹ מבדיקה זאת עולה, שתפקידו העיקרי בחיי הקהילה היה לשבת במושב בית-הדין, לרוב יחד עם אפרים בן שמריה מנהיג הקהילה, שהיה גם אב בית-הדין, ועם שמואל הכהן בן אבטליון, שכנראה היה מנהיג הקהילה לזמן קצר לפני אפרים בן שמריה. כן נראה שאברהם בן מבשר היה בגדר של 'עד מורשה' כלומר מן העדים הקבועים שהיו חותמים בשטרות בית-דין, בדומה למה שהיה נהוג בבית-הדין המוסלמי.²² אבל תפקיד זה נתייחס לא רק לאדם שנשא בתואר פרנס. מצאנו שמות אחרים חוזרים ונשנים חתומים בשטרות בית-דין בתור 'עדים מורשים', והם לא נשאו את התואר פרנס.²³

19 למשל: אבן אסחק אברהם בן דויד בן סגמאר, שזכה לתואר מושש הישיבה — ראה עליו: ברקת, מנהיגים, ב, נספח אישים 1, עמ' 393-394. כל המסמכים שקשורים לאברהם בן מבשר, עשרה במספר, כבר הוזכרו בהערות לעיל.

20 TS 20. 104, שורות 6-1; גיל, א"י, ב, מס' 319. התרגום של גיל.

21 בידי 14 שטרות בית-דין הקשורים באברהם בן מבשר. תיאורם והפרטים החשובים הכלולים בהם — ראה בנספח בסוף המאמר.

22 על אפרים — ראה: גיל, א"י, א, סי' 801-804; ברקת, מנהיגים, א, עמ' 15-74; ברקת, אפרים, עמ' טו-מו. על שמואל — ראה: ברקת, מנהיגים, א, עמ' 93-97; ברקת, מאבקים, עמ' 161-178. על העדים במשפט המוסלמי והיהודי — ראה: ברקת, מנהיגים, א, עמ' 102; 211; ב, הערות 96; 228. ושם ביבליוגרפיה נוספת.

23 למשל משה בן אלעזר — ראה: ברקת, מנהיגים, ב, נספח אישים 14, עמ' 400; אבן נצר שלמה בן סעדיה בן צגיר, שם, מס' 8, עמ' 397-398 ועוד אחדים הנזכרים שם בנספח אישים.

לעומת זאת נראה, שדווקא אנשים שיש עליהם מידע רב שעסקו בפעילות השוטפת של ההקדש, שכללה את כל התחומים שמנו החוקרים, כמו גביית כספי דירות ההקדש, דאגה לשיפון מבני ההקדש, תשלום הוצאות החזקת בתי ההקדש ובית-הכנסת, דווקא אנשים אלה לא הוכתרו כלל בתואר פרנס. הבולט בהם הוא יפת בן דויד, שעבד בתור יד ימינו של אפרים בן שמריה: סופר בית-הדין, חזן, אחראי על השחיטה וממונה על ההקדש. בין כל התארים הצמודים לשמו בכל המסמכים הרבים שהוא נזכר בהם, אין התואר פרנס נזכר כלל. אבל הוא האישיות הבולטת ביותר במחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה העוסקת בכל הפעילויות הקשורות ברכוש הקהילה שנזכרו לעיל.²⁴

לעומת אברהם, בולט לעין שאחיו 'אבו יוסף יעקב אלפרנס איידה אלה בן בושיר רחמה אלה' (אבו יוסף יעקב הפרנס יעזרהו אלהים בן בושיר ז"ל) אכן עסק בפועל בעיסוק המוגדר במחקר בתור עיסוקו של פרנס. מידע זה עולה ממסמכי גניזה אחדים, כגון גיליון שבו מפורטות הוצאות בנייה ושיפוצים של בתי הקדש, ששילם יעקב בן מבשר. או שטר משנת 1029 שממנו עולה כי ההקדש היה חייב ליעקב בן מבשר עשרה דינרים, כנראה על תשלום ששילם מכספו להוצאות החזקה של רכוש ההקדש. פרנסי הקהילה מסרו ליעקב כתמורה את זכות החכירה של בית מבתי ההקדש למשך שנתיים. הדבר נעשה באישור מנהיגי הקהילה, ביניהם שמואל הכהן בן אבטליון.²⁵ ומצויים מסמכים נוספים כגון אלה.²⁶ כנזכר לעיל, רק יעקב מכל אחיו מצויין במכתבים שהגיעו מן הישיבה למצרים בתור הפרנס.

גם יעקב בר מבשר בדומה לאחיו חתם על שטרות בית-דין אבל, שלא כאחיו, אין הוא נזכר בתור אחד מן השלושה במושב בית-דין. נראה שגם לא היה 'עד מורשה' משום שמצאתי את חתימתו רק בשני שטרות, משנת 1028 ומשנת 1040.²⁷

24 על יפת בן דויד — ראה: גיל, ההקדש, מס' 8 עד 30, עמ' 154-211. אמנם גיל מדבר עליו שם בתור פרנס, אבל התואר הזה לא נזכר ולו פעם אחת צמוד לשמו של יפת בן דויד; גיל, א"י, א, סי' 805; ברקת, מנהיגים, א, עמ' 76-92.

25 הגיליון — ראה: ENA NS 2 I. 14, דין וחשבון על הוצאות בנייה ששילם יעקב בן מבשר, בכתב-ידו של יפת בן דויד. השטר — ראה: BM Or 5566B, f. 29; גיל, ההקדש, מס' 4. וראה שם, עמ' 50; 64-65; 68. גויטיין פירש את השטר הזה אחרת. לדעתו ניתן הבית ליעקב בתגמול על שירותיו בתור פרנס. ראה: גויטיין, חברה, ב, עמ' 433, סי' 163.

26 בדין וחשבון על פעולות ההקדש בין סוף המאה העשירית לאמצע המאה האחת-עשרה, שכתבו יפת בן דויד ואפרים בן שמריה, הם מזכירים את יעקב הפרנס ואת יפת החזן בן דויד בתור אחראים על רכוש ההקדש בשנת 1034 בקירוב, ENA 2738 + TS 20. 96 + TS Arabic 18. 35; גיל, ההקדש, מס' 3. (ראה ב, שורה 30; c, שורה 10). ראה שם, עמ' 143, הערות 28-29. גיל חושב ששלושת הקטעים נכתבו בידי יפת בן דויד. אבל הקטע מאוסף ENA הוא בכתב-ידו של אפרים בן שמריה, והוא העתקה של הקטע TS 20. 96. על המסמך הזה ראה גם: גויטיין, חברה, ב, עמ' 413, מס' 3. יעקב נזכר ביחד עם יפת בן דויד בתור האחראים על הוצאות בנייה לצורך ההקדש בשנת 1037/8, אך אין הוא נזכר שם בתוארו הפרנס, TS 10 J 11. 26; גיל, ההקדש, מס' 10. ראה שם, עמ' 49. ראה גם: גויטיין, חברה, ב, עמ' 424, מס' 113.

27 יעקב בר מבשר נזכר בשטר אחד משנת 1026. שם מפיצים אותו מכל תביעה, TS 8 J 6. 18d, שטר בכתב-ידו של אברהם בן הגאון שלמה בן יהודה, גיל, א"י, ב, מס' 63. השטרות בחתימתו יעקב

השלישי מבני מבשר, כנראה אבו סעיד חלפון, נזכר רק פעמיים, לא בתואר פרנס וגם לא בהקשר אחר.²⁸

דברי סיכום

נראה שמן המימצאים על שלושת האחים בני מבשר מצטיירת התמונה הבאה: שלושתם מכונים פרנסים. עם זאת רק על אחד מהם, יעקב, יש מידע ברור שעסק בפעילויות שהחוקרים מייחסים לפרנסים במצרים בימי הביניים המוקדמים. על אברהם אין בידינו כל מידע שעסק בפעילות מסוג זה, להוציא רמז מעורפל אחד. אמנם ניתן לומר שאין בידינו מידע אינו ראייה, משום אופיים המקוטע והמקרי של מימצאי גניזת קאהיר. עם זאת יש בידינו מסמכים רבים מדי המתייחסים אל אברהם בן מבשר, מכדי שחוסר מידע זה יהיה מקרי. לצד תמונה זאת ציירתי תמונה אחרת של אדם שפעילותו בתחום ההקדש אינה ניתנת לערעור והיא מתועדת בעשרות תעודות גניזה, והוא אינו מכונה כלל בתואר פרנס.

המסקנה מן המימצאים האלה היא שהתואר פרנס לא יוחד אך ורק לאנשים שעסקו בפעילות ההקדש. מן הסתם העניק הגאון, בהסכמת הקהילה, את התואר הזה גם לאנשים שלא עסקו כלל בפעולות ההקדש, אלא היו להם מעמד וחשיבות בקהילה. אנשים בעלי רכוש, שהיו להם קשרים עם הישיבה, ואולי גם היו למדנים במידה שאיפשרה להם לשבת בדין במושב של שלושה אבל לא עד כדי להתמנות דיינים. אדם כמו אברהם בן מבשר, אדם אמיד, בן למשפחה ידועה, ייתכן גם בעל קשרים עם החצר, למדן במידה מספקת, בעל מעמד והשפעה בקהילה, התמנה לפרנס, ככל הנראה בתור תואר של כבוד, כמו שקיבל גם את התואר 'סגול הקהל'. אחיו יעקב היה פרנס שעסק בפעילויות ההקדש, אבל אברהם כנראה לא עסק בהן. פעילותו בקהילה באה לביטוי בעיקר בתחום בית הדין. אבל עיקר חשיבותו לישיבה ולקהילה היו רכושו, קשריו ויכולתו לעזור לישיבה במיוחד בענייני מיסים וחובות.²⁹

בר מבשר: משנת 1028: TS 8 J 4. 3, ע"א, שטר פיצוי. חתום גם אפרים בר שמריה. חתימתו של יעקב היא: 'יעב בר מבשר'. כנראה שכתב את הק'. משנת 1040: ENA NS 17. 21, צוואה בכתב ידו ובחתימת יפת בן דויד, ריבלין, ב, מס' 11, עמ' 236-237.

28 פעם אחת במכתב של שבתי בירבי כלב שכתב אל 'שלת' [...] פרנסי מצרים [...] ומור' אבו סעיד בני [...] מבשר. ופעם אחרת במכתב שכתב אברהם בן הגאון: 'לשלושת האחים הכשרים [...] וכב מר ור חלפון'. נראה שאבו סעיד זוהי הפניה (כינוי) של חלפון, והאח השלישי היה אבו סעיד חלפון, ראה לעיל, הערות 8, 9. גיל חושב שחלפון היה בנו של יעקב. ראה: גיל, א"י, ב, מס' 87 במבוא; שם, א, עמ' 550. אבל מן המכתב נראה ברור שחלפון הוא אחד האחים. הראשון שקשר את שני השמות אבו סעיד וחלפון היה גויטיין, היישוב, עמ' 118. על אדם נוסף בשם שלמה בר מבשר ראה לעיל, הערה 4.

29 גויטיין מזכיר עוד שני אנשים בעלי תואר פרנסים מסוף המאה האחת-עשרה. שניהם היו סוחרים עשירים, חברים בבית הדין, חתמו על שטרות רבים והיו נציגי ישיבת ירושלים. תמונה דומה מאוד לזאת של אברהם בן מבשר, כפי שתוארה לעיל. ראה גויטיין, חברה, ב, עמ' 78.

עם זאת היו אנשים שעסקו בכל מיגוון פעילויות ההקדש וכלל לא הוענק להם התואר פרנס. אפשר אפוא שלתואר זה לא היתה משמעות אחת בלבד והשתמשו בו לצרכים שונים. מסקנה זאת מצטרפת לתמונה הכללית של עירפול מסויים במבנה הקהילה ובעלי התפקידים שבה, במצרים של ימי-הביניים המוקדמים.³⁰

30 על רפיון במבנה העיר ומוסדותיה בארצות האסלאם בימי-הביניים המוקדמים — ראה: ברקת, מנהיגים, א, עמ' 218-219; שם, ב, הערה 233. ושם ביבליוגרפיה נוספת. החוקרים שהזכירו עד כה את שלושת האחים דיברו על שלושתם בתור פרנסים — ראה: מאן, א, עמ' 96; גיל, ההקדש, עמ' 219, הערה 2.

נספח

השטרות שבהם מוזכר אברהם בר מבשר סדורים על-פי סדר כרונולוגי ככל האפשר

- (1) Mosseri VII 45, שטר משנת 1025, בכתב-ידו של יפת בן דויד. מוזכרים שמות רבים של עדים מורשים, ביניהם פעמים אחדות 'אברהם בר מבשר נז' [נוח נפש — ברכת המתים]. למטה: 'אפרים זע [זעירא עניא] החבר בטג [בנסהדרין גדולה] בר שמריה העזתי זע [נוחו עדן]. על חתימתו של אפרים בן שמריה — ראה: ברקת, מנהיגים, א, עמ' 19.
- (2) TS 8 J 6. 18, ע"א, שטר מ-24 בנובמבר 1026 מתוך פנקס בית-הדין של הירושלמיים בפסטאט. כתב-ידו של יפת בן דויד. תביעה כספית בין שני אחים. אברהם בר מבשר נזכר בתור עד בגוף השטר.
- (3) TS 8 J 4. 2, ע"א וע"ב, תביעת חוב, מ-22 בדצמבר 1026. דפים מפנקס בית-הדין של הירושלמיים. הצדדים מקבלים על עצמם לקבל פסיקת ארבעה זקנים, ביניהם 'אברהם הפרנס בר מבשר'. אברהם בר מבשר חתום למטה ביחד עם שמואל הכהן בן אבטליון.
- (4) ENA NS 7. 25, שטר כתוב בידי שמואל הכהן בן אבטליון. אחד משבעה שטרות העוסקים בפרשת אברהם בן שמואל הספרדי. התאריך 7 בדצמבר 1027. חתום 'אברהם בר מבשר נז'.
- (5) TS 13 J 5. 1, שטר כתוב בידי שמואל הכהן בן אבטליון. אחד משבעה שטרות העוסקים בפרשת אברהם בן שמואל הספרדי. התאריך 18 בדצמבר 1028. חתום: 'אברהם בר מבשר נז'. (מאמר מפורט שלי על פרשה זאת עומד להתפרסם בספר היובל למשה גיל, אוניברסיטת תל-אביב.)
- (6) TS 8 J 4. 3, ע"ב, שטר חוב מ-5 בפברואר 1028. כתוב בידי יפת בן דויד. חתימה: 'אברהם בר מבשר נז'.
- (7) TS 8 J 4. 1, ע"א וע"ב. חוב הנובע משותפות. דפים מפנקס בית-הדין של הירושלמיים בכתב-ידו של שמואל הכהן בן אבטליון. התאריך 30 באפריל 1028. בין היתר החותמים גם 'אברהם בר מבשר נז'.
- (8) ENA 4010. 43, ע"א; 44, ע"א וע"ב. שטר מ-5 באוגוסט 1028 בכתב-ידו של שמואל הכהן בן אבטליון. חתומים אחדים וגם שמואל הכהן. ביניהם: 'אברהם בר מבשר נז'.
- (9) Bodl. MS Heb. b 11, f. 12, שטר הרשאה מצור. שנת 1036/7. קיום השטר בפסטאט כמושב שלושה שהם אפרים בן שמריה, יפת בן דויד ואברהם בר מבשר נז'. גיל, א"י, ב, מס' 274.
- (10) ULC Or 1080 J 29, שטר שנכתב בקאהיר בשנת 1039. קיום השטר בפסטאט בכתב-ידו של אפרים בן שמריה, שגם חתם בו עם יפת בן דויד ואברהם בר מבשר נז'. הזכירו: גיל, ההקדש, עמ' 154, הערה 9.
- (11) TS 8 J 34. I, הסכמה על גט מ-7 ביולי 1045, בכתב-ידו של אפרים בן שמריה. ההסכמה היא שהבעל יכתוב גט ויתן לאברהם בר מבשר לחתום בו. למטה חתימה: 'אברהם בר מבשר נז'.
- (12) TS 13 J 9. 5, שטר ממהדייה. קיום השטר בפסטאט בכתב-ידו של אפרים בן שמריה, ב-16 ביולי 1047. מושב שלושה כלל את אפרים בן שמריה, יפת בן דויד ואברהם בר מבשר נז'.
- (13) TS 12. 25, קטע של קיום שטר. השטר בכתב-ידו של יפת בן דויד, הקיום בכתב-ידו של אפרים בן שמריה, חתום 'אברהם בר מבשר'. (הקטע קרוע ואי אפשר לראות אם כתוב נז אחרי השם מבשר).
- (14) TS AS 147. 81, קטע שטר בכתב-ידו של אפרים בן שמריה ובחתימתו. חתם בו גם 'אברהם בר מבשר נז'.

הפניות ביבליוגראפיות

אסף אשתור, 'קווים לדמותה של הקהילה היהודית במצרים בימי הביניים', ציון, ל (תשכ"ה), עמ' 128-157.

א' ברקת, 'עוד על אפרים בן שמריה', *HUCA*, LXI (1990), עמ' טו-מו. — —, 'מאבקים על ההנהגה היהודית בפסטאט מצרים במחצית הראשונה של המאה ה"א', ציון, נד (תשמ"ט), עמ' 161-170.

— —, 'מוצא וחברה בקהילה היהודית בפסטאט במאה האחת-עשרה', פעמים, 34 (תשמ"ח), עמ' 3-28.

— —, 'מנהיגי היהודים בפסטאט במחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב תשמ"ז.

ש"ד גויטיין, היישוב בארץ-ישראל בראשית האיסלאם ובתקופת הצלבנים לאור כתבי הגניזה, ירושלים תש"ם.

S.D. Goitein, *A Mediterranean Society*, Vol. II, Berkeley 1971.

מ' גיל, ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה, שלושה כרכים, תל-אביב תשמ"ג.

M. Gil, *Documents of the Jewish Pious Foundations from the Cairo Geniza*, Leiden 1976.

— —, 'ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה, מילואים, הערות, תיקונים', מחקרים במדעי היהדות, תעודה, ז, תל-אביב תשנ"א, עמ' 281-345.

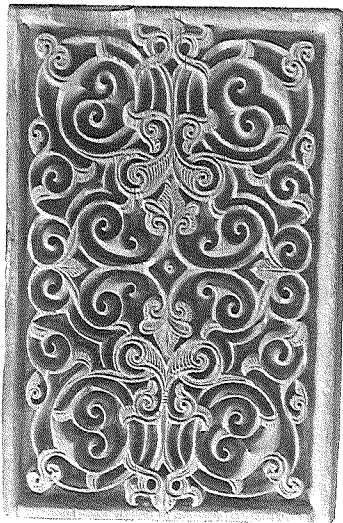
J. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs*, New York 1970.

S. Poznanski, 'Sur quelques noms propres dans les documents de la Gueniza', *REJ*, 65 (1913), pp. 40-50.

י' ריבלין, 'צוואות וענייני ירושה בהלכה היהודית על-פי תעודות מהגניזה הקאהירית', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב תשמ"ו.

S. Schechter, *Saadyana*, Cambridge 1903.

אשתור
ברקת, אפרים
ברקת, מאבקים
ברקת, מוצא
ברקת, מנהיגים
גויטיין, היישוב
גויטיין, חברה
גיל, א"י
גיל, ההקדש
גיל, תוספות
מאן
פוזננסקי
ריבלין
שכטר

לוח עץ מגולף מהתקופה הפאטמית, מצרים